

О.А.Удод (Київ)

ДО 60-РІЧЧЯ ДОКТОРА ІСТОРИЧНИХ НАУК ПРОФЕСОРА В.В.ІВАНЕНКА

Не підлягає сумніву, що науково-дослідницька праця Валентина Іваненка дозволить усім небайдужим до долі України ще ширше відкрити вікно в її історію XX століття. Це багато і мало водночас, оскільки пізнання вітчизняної історії тієї доби триває, процес вивільнення минулого з-під надмірної, а то й штучної політизації та ідеологізації продовжується...

П.Т.Тронецько, академік НАН України, Герой України.

Професор, доктор історичних наук Валентин Васильович Іваненко належить до того покоління вчених, про яких, за словами академіка П.Т.Тронецького, ще довго будуть писати і говорити як про генерацію істориків, яким довелося, образно кажучи, переступити через себе, зазнати болісного процесу зміни науково-мислительської парадигми, але не покинути свою справу і залишатись, насамперед, істориком-професіоналом. Про таких кажуть, що він майже все свідоме життя був істориком, знаходився серед істориків і пережив цілу історію. Професор В.В.Іваненко так чи інакше був залучений до вітчизняного історіографічного процесу 70-х рр. XX – початку XXI ст. Протягом майже сорока років (його перша наукова праця була опублікована у 1970 р.) він був активним учасником цього історіографічного процесу, на його пам'яті відбулася різка зміна парадигм, зміна основних завдань, принципів, методологічних установок і результатів історичного пізнання. Те, з чого розпочинав В.В.Іваненко і чим займалися його вчителі, і те, чим займаємося ми сьогодні, – це, за великим рахунком, дві різні історичні науки. Між ними, безсумнівно, є певна наступність, яку важливо визнавати і цінити, навіть при всій мірі критичного ставлення до неї. А особливо треба цінити тих людей, ту когорту вчених, що забезпечили своєю працею і громадянською позицією збереження традицій і неперервність функціонування науки.

«Сьогодні, – писав академік П.Т.Тронецько, – ми багато говоримо про переосмислення нашої історії, про нові методи дослідження і нові підходи. Головне тут – не піти найлегшим шляхом, шляхом зміни плюсів на мінуси і навпаки. Мистецтво пізнання минулого у тому й полягає, щоб зрозуміти ту психологічну ауру, в якій та чи інша подія відбувалася. Малопродуктивно мазати дьогтем усе, що відбувалося в радянські часи, – адже мільйони людей жили у певному, вкрай політизованому та ідеологізованому мікрокліматі і діяли відповідно до своїх переконань. У тому, що зроблене ними і що перейшло нам у спадок, далеко не все заслуговує осуду»¹. У цих словах академіка П.Т.Тронецького сформульовано, по суті, життєве і творче кредо відомого дніпропетровського історика Валентина Васильовича Іваненка, який у січні 2008 р. відзначив своє 60-річчя.

Народився В.В.Іваненко 14 січня 1948 р. у м. Дніпропетровську в родині службовців. Про своїх батьків Валентин Васильович завжди згадує з невідомою теплотою: батько-українець Іваненко Василь Іванович (1913–1987 рр.), виходець із селян, і мама-росіянка Іваненко (Макутіна) Параска Кузьмівна (1917–2001 рр.), із робітничої сім'ї, усім своїм життям демонстрували взірць високої порядності, людяності, працелюбності, справляючи глибокий позитивний вплив на дітей. Дитячі роки В.В.Іваненка пройшли в селі Булахівці Павлоградського району Дніпропетровської області, де його батько очолював місцевий колгосп «Україна», який саме за головування Василя Івановича став зразковим господарством не тільки в районі, а і в Україні. Мама в цьому ж селі працювала завідувачою дитячим комбінатом.

Вирішальний вплив на формування моральних якостей В.В.Іваненка, визначення параметрів його майбутньої життєвої самореалізації та самоствердження мала, безсумнівно, його сім'я, а також найближче соціокультурне оточення – булахівчани, серед яких найпомітніше місце займала ціла плеяда непересічних, мудрих учителів-професіоналів та інтелектуалів найвищого ґатунку, справжніх майстрів своєї справи – педагогів місцевої Булахівської середньої школи. Закоханість в історію – спочатку як шкільний предмет, а згодом як об'єкт наукових зацікавлень – передалася, очевидно, від директора школи, учителя історії Ю.Г.Махрука.

Багато в чому саме завдяки шкільним вчителям визначився Валентин Васильович із місцем наступного навчання в Дніпропетровському державному університеті, а в ньому за спеціальністю «Історія», хоч батьки наполягали поступати на «модний» тоді фізико-технічний факультет, який багатьох приваблював до себе якоюсь таємничістю, секретністю, причетністю до створення суперновітньої ракетно-космічної техніки. Молодий випускник сільської школи успішно подолав серйозні вступні випробування при надзвичайно гострій конкуренції (25 осіб на місце). Спеціальність «Історія» у Дніпропетровському університеті була до певної міри нова, оскільки набір на неї відновився після тривалої паузи з початку 1950-х рр. лише 1965 р., тобто роком раніше. А до того ж 1966 р. був знаменним в історії освіти ще й тим, що в ньому було відразу 2 випуски із середньої школи – 11-й і 10-й класи.

Роки навчання на історико-філологічному (з 1971 р. – історичному) факультеті (1966–1971 рр.) були періодом занурення в «рідну стихію», адже, у правильності вибору фаху історика В.В.Іваненко не сумнівався ніколи, навіть тоді, коли на початку української незалежності ця професія перестала бути престижною. Атмосферу творчості, високої вимогливості, доброзичливості, науковості створювала на факультеті велика когорта маститих учених, блискучих педагогів, імена яких були добре відомі в Україні та за її межами. Це, перш за все, доктори історичних наук, професори Д.П.Пойда, В.Я.Борщевський, Ф.С.Павлов, кандидати наук, доценти І.Ф.Ковальова, М.Ф.Карпенко, Д.С.Шелест, М.П.Ковальський, В.В.Крутиков, які пізніше стали докторами наук, професорами, а також В.А.Новодрак, Ф.Р.Гольденберг, В.І.Михайлова, О.Ф.Батуріна, І.К.Воропай та ін. Під керівництвом викладача Івана Кириловича Воропая на другому курсі студент Іваненко написав першу дослідницьку роботу для участі у конкурсі студентських наукових творів і посів на всеукраїнському турі друге місце, отримавши диплом Мінвузу України і ЦК ЛКСМУ. По суті, саме тоді у В.В.Іваненка сформувався стійкий інтерес до наукової пошуку, який був підтриманий викладачами, у тому числі молодими, такими, як В.В.Стецкевич, В.І.Шевцов, М.Д.Мартинів.

Особливі слова вдячності висловлює завжди Валентин Васильович на адресу тодішнього аспіранта кафедри історії СРСР і УРСР, пізніше кандидата наук, професора, першого проректора Таврійського національного університету В.Ф.Шарапи, який під час навчання на третьому–четвертому курсах запропонував йому «цілинну» тему – історія модрицького (від МОДР – Міжнародна організація допомоги борцям революції) руху в Україні у 1930-і рр., яка на довгі роки стала центральною, ключовою темою наукових студій молодого історика. Перша публікація в рамках цієї теми «Премія імені Клари Цеткін» була опублікована В.В.Іваненком в дніпропетровській обласній газеті «Зоря» 2 травня 1970 р., коли він був студентом четвертого курсу. А на 5-му курсі (це був справді серйозний успіх) уже з'явилася його стаття у чи не єдиному на той час в Україні профільному науковому, а відтак, найавторитетнішому часописі – «Українському історичному журналі» (1971 р., №3), що була написана у співавторстві з ідейним наставником і учителем В.Ф.Шарапою². До речі, згодом – у 1972 р. і 1975 р. В.В.Іваненком були опубліковані ще 2 статті із напрямку його кандидатської дисертації на сторінках «УІЖ»³.

Одразу після закінчення університету (1971 р. – з відзнакою) В.В.Іваненко вступив до аспірантури на кафедру історії СРСР та УРСР, де успішно навчався в 1971–1974 рр. На кафедрі в той час, завдяки високому професіоналізму і авторитету, уродженій життєвій мудрості завідуючого професора Д.П.Пойди була створена справді творча атмосфера і належні умови для наукового зростання молодих дослідників, дружно «уживалися» фахівці з російської, радянської і української історії аж до виокремлення кафедри історії України в самостійний підрозділ у 1989 р. Під керівництвом декана факультету доцента М.Ф.Карпенка аспірант В.В.Іваненко достроково завершив підготовку і успішно захистив 6 червня 1974 р. у спецраді Дніпропетровського університету кандидатську дисертацію на тему «Діяльність радянської секції МОДР в 1933–1937 рр. (на матеріалах Української РСР)».

Із вересня 1974 р. розпочалася трудова і науково-педагогічна діяльність Валентина Васильовича на рідній кафедрі на посаді викладача. Основний курс – історія України радянської доби – молодий педагог (26 років!) читав на усіх формах навчання (денній, вечірній, заочній), причому на відміну від багатьох колег – українською мовою, що подобалося далеко не всім, а в аудиторії на перших порах взагалі сприймалося, як кажуть, «в багнеті». Та згодом цей синдром було подолано і все стало на свої місця. Тим паче, що й у повсякденному спілкуванні з колегами та студентами В.В.Іваненко користувався здебільшого рідною українською мовою. У 1977–1983 рр. він одночасно був ще й заступником декана історичного факультету з навчальної роботи у професора А.М.Черненка, вихованця Львівського університету, колишнього ректора Дрогобицького і Запорізького педагогічних інститутів, тривала співпраця і дружба з яким багато чого дала В.В.Іваненку і як науковцю, і як управлінцю.

Серйозною школою професійного і життєвого гарту, інструментом кращого пізнання сутнісних рис людини, проникнення в таїни людських взаємовідносин стала для Валентина Васильовича восьмирічна «звільнена робота» у партійному комітеті Дніпропетровського університету, спочатку на посаді заступника секретаря з ідеології (1982–1988 рр.), а в 1988–1991 рр. – секретаря парткому. Професор В.В.Іваненко ніколи не замовчував і не соромився своєї роботи «партноменклатурщика», адже на його переконання на рівні трудових колективів парткоми були не тільки і не скільки ідеологічними осередками, скільки організаційними центрами розв'язання назрілих виробничих і соціальних питань. Саме вони найчастіше ініціювали і виступали безпосередніми організаторами новаторських ідей та починань в інтересах розвитку трудового колективу. Університетський партком за радянських часів – це не чиновники-партократи у класичному розумінні цього слова. В.В.Іваненко разом із колегами чесно виконував, по суті, функції менеджерів, організовуючи спільно із ректоратом усе багатогранне, часом суперечливе, неоднозначне життя університетської громади. Утім, як і в цілому у тогочасному житті. Адже жили й працювали тоді університетські викладачі не у якомусь вакуумі чи на окремому взятому «острові», а в реальній державній і суспільній системі, з її «правилами гри», принципами, цінностями, пріоритетами, причому далеко не гіршого ґатунку, особливо на рівні моралі, етики, духовності...

1991 р., проголошення незалежності України, ліквідація КПРС-КПУ, реорганізація університетських кафедр – усі ці події започаткували новий період, не менш продуктивний, у науковій

кар'єрі В.В.Іваненка. У 1991–1999 рр. – він завідує кафедрою історії СРСР (із 1992 р. – російської історії) із повним обсягом виконання навчально-методичного та наукового навантаження у розмірі ставки, а з 1999 р. і дотепер поєднує завідування своєю рідною кафедрою із успішною діяльністю на посаді проректора з гуманітарних питань та виховної роботи (тепер – проректор із науково-педагогічної роботи) Дніпропетровського університету. У 1991 р. Валентин Васильович стає доктором історичних наук і професором (після успішно захищеної 28 грудня 1990 р. у спеціалізованій ученій раді Інституту історії України АН УРСР докторської дисертації). Темою дисертаційного дослідження було «Становлення і розвиток інтернаціональних зв'язків робітничого класу Радянської України з трудящими зарубіжних країн у 20–30-ті рр.». Офіційними опонентами виступили добре відомі вчені професори І.М.Кулинич, Ю.О.Львунін, В.Ф.Панібудьласка.

Українська незалежність, на думку професора В.В.Іваненка, відкрила шлях до деміфологізації нашої дійсності, дала можливість говорити про все мовою правди, не побоюючись якихось санкцій. Власне, така свобода і є, безумовно, одним із найбільших досягнень незалежності, і в цьому плані його надії та сподівання теж справдилися. Адже тільки правда історії і правда днів нинішніх є запорукою того, що кроки влади, держави, суспільства назустріч кожній окремо взятій людині будуть ставати дедалі реальними і відчутними. А це вже немало.

1990-і рр., були, з одного боку, часом помітної інтенсифікації наукових досліджень професора В.В.Іваненка, започаткування та реалізації ним низки серйозних наукових проектів і програм, таких, приміром, як: «Реабілітовані історією» та «Українське питання в Російській імперії та Радянському Союзі», «Державницькі ідеї в українській суспільно-політичній думці першої половини ХХ ст.», «Радянська державність в Україні: пріоритети і особливості розвитку у ХХ ст.» та ін. Усього за цей період (1991–1999 рр.) було надруковано особисто й у співавторстві близько 150 праць, у тому числі 6 книг, навчальний посібник, два наукових збірники. Найвідомішими широкому загалу стали такі: «Джерело народної дипломатії» (1992 р.)⁴, «Народна трагедія» (1993 р.)⁵, «Повернення із забуття» (1995 р.)⁶, «Очищення правдою (Відома і невідома Україна в об'єктиві історії ХХ сторіччя)» (1997 р.)⁷.

Професор В.В.Іваненко ініціював та організував у цей час цілий ряд наукових конференцій, зокрема, започатковано і проведено 6 наукових читань з аграрної історії України та Росії (XVIII–XX ст.), присвячених пам'яті професора Д.П.Пойди.

З іншого боку, 1990-і рр. були часом активних публіцистичних студій, своєрідного дисидентства по відношенню до влади. Ось лише деякі промовисті заголовки тих публікацій, які говорять самі за себе: «Наш паровоз вперед летит?», «Социализм и “смутное время”», «На распутье: между прошлым и будущим», «Эксперимент на выживание», «Влада і суспільство: протистояння триває». Публіцистична складова життєвої і творчої біографії професора В.В.Іваненка тієї пори, що пов'язана з осмисленням генези, динаміки, особливостей та наслідків трансформаційних процесів у незалежній Україні, виявилася досить виразною та вагомोю і об'єктивно не могла не позначитися на його світоглядних та професійних знаннях. Варто погодитися із його глибоким переконанням у тому, що для історика-науковця (та й усіх фахівців суспільствознавчого профілю) це дуже важливо, оскільки у такий спосіб безпосередньо долучаєшся до глибинних основ життя свого народу сьогодні, його нагальних потреб та проблем, а відтак, починаєш краще відчувати і розуміти його минуле. Погляди професора В.В.Іваненка на роль історії у формуванні духовності українського народу, кращих моральних якостей людини знайшли підтримку колег і є актуальними ще й сьогодні⁸.

Своє 60-річчя професор В.В.Іваненко зустрів справді у розквіті творчих сил. І це не банальні слова, що звично лунають у ювілейних реляціях. Про далеко невичерпний потенціал ученого свідчать його фундаментальні роботи останніх років. Основний науковий напрямок – соціально-політична історія України ХХ ст., теоретико-методологічні та історіографічні аспекти її дослідження. Професор В.В.Іваненко є автором понад 350 наукових друкованих праць. 2002 р. опублікував монографію «Минуле з гірким присмаком: Репресії в історичній ретроспективі радянського суспільства» (у співавторстві з Р.К.Терещенком, Л.Л.Прокопенком), у 2003 р. – «Біль і звияга: ХХ століття в українському вимірі», у 2006 р. – «Україна непівська: аналіз соціальних аномалій південного регіону» (співавтор І.В.Іщенко) та «ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології» (співавтор В.К.Якунін). Проблеми історіографії Другої світової війни та участі у ній українського народу, не дивлячись на політичну гостроту та кон'юнктуру залежності, стали предметом не тільки історіографічних, а й історіософських роздумів В.В.Іваненка. Цьому присвячені його роботи – «Образ війни у масовій свідомості: Велика Вітчизняна війна в осягненні посттоталітарного українського суспільства» (2006 р.), «Феномен Другої світової війни і метаморфози еволюції його пізнання в сучасному українському соціумі» (2006 р.), «Великая Отечественная война в интерпретации современного “украиноцентризма”» (2007 р.). Хоч більшість висновків В.В.Іваненка з питань методології історії Другої світової війни піддаються критиці з боку колег-істориків, усе ж він демонструє зразки відданості власній позиції як ученого і громадянина, сприяючи тим самим утвердженню в Україні багаторакурсного погляду на власну історію, запереченню єдиного (офіційного) тлумачення минувшини.

Професор В.В.Іваненко підготував 1 доктора історичних наук (професор А.І.Голуб) та 15 кандидатів. Є головою докторської спецради з історичних наук та член кандидатської з політичних

наук. За вагомий внесок у підготовку висококваліфікованих фахівців, плідну наукову, організаторську та громадську діяльність йому присвоєно почесне звання «Заслужений діяч науки і техніки України» (1998 р.). Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня (2003 р.) та медаллю «За заслуги перед містом» (2003 р.), численними грамотами та подяками. Валентин Васильович обраний дійсним членом Української академії історичних наук (з 1991 р.), Міжнародної академії соціальних технологій та місцевого самоврядування (Москва, з 2000 р.), Академії наук вищої школи України (з 2007 р.).

¹ *Тронько П.Т.* Вікно в історію. Про Валентина Іваненка та його книгу // У кн.: Іваненко В.В. Біль і звита-га: XX століття в українському вимірі. – Дніпропетровськ, 2003. – С.5.

² *Шарапа В.Ф., Іваненко В.В.* З історії відзначення ювілеїв Паризької комуни на Україні // Укр. іст. журн. – 1971. – №3. – С.37–39.

³ *Іваненко В.В.* З досвіду діяльності Української організації МОДР у зміцненні інтернаціональних зв'язків із трудящими зарубіжних країн (1933–1937 рр.) // Укр. іст. журн. – 1972. – №11. – С.71–76; *Його ж.* Діяльність організації МОДР Української РСР по інтернаціональному вихованню трудящих (1933–1937 рр.) // Укр. іст. журн. – 1975. – №5. – С.61–70.

⁴ *Іваненко В.В., Голуб А.І.* Джерело народної дипломатії: Міжнародні зв'язки трудящих України в 20–30-ті роки: Монографія. – Дніпропетровськ, 1992. – 160 с.

⁵ Народна трагедія: Документи і матеріали про голод 1932–1933 рр. на Дніпропетровщині. – Дніпропетровськ, 1993. – 84 с.

⁶ *Іваненко В.В., Голуб А.І., Ченцов В.В.* Повернення із небуття. Документи і матеріали про жертви сталінського свавілля в Дніпропетровському університеті. – Дніпропетровськ, 1995. – 165 с.

⁷ *Іваненко В.В., Голуб А.І., Удод О.А.* Очищення правдою (Відома і невідома Україна в об'єктиві історії XX сторіччя): Монографія. – К., 1997. – 208 с.

⁸ *Іваненко В.В., Удод О.А.* Рядки історії не бліднуть, не вмирають... // Зоря. – 1996. – 23 січня; *Їх же.* До злагоди і єднання нас кличе здоровий глузд // Джерело. – 1996. – №3–5. – 24–31 січня; *Їх же.* Чи застаріло почуття патріотизму // Зоря. – 1996. – 8 травня.